

Stijn Vanheule

Καπιταλιστικός λόγος και υποκειμενικότητα στη λακανική θεωρία¹

μετάφραση: Δημήτρης Παπαζαχαρίας

Εισαγωγή

Η ιδέα ότι η καταναλωτική κουλτούρα έχει διεισδύσει στον κοινωνικό ιστό δεν είναι καινούργια. Οι εναλλακτικές απέναντι στην ελεύθερη αγορά ελάχιστα απασχολούν τη δημόσια συζήτηση, καθώς το μοντέλο αυτό έχει διαποτίσει την κοινωνική και πολιτισμική ζωή μας (McGowan, 2004· Sennett, 2006· Verhaeghe, 2014· Mura, 2015). Πολλοί συγγραφείς υποστηρίζουν ότι ο καπιταλισμός επιβάλλει τα ήθη της αγοραίας σκέψης σε όλους τους τομείς της ζωής μας, επηρεάζοντας βαθιά τον τρόπο με τον οποίο βιώνουμε και νοηματοδοτούμε τον εαυτό μας και τους άλλους. Πράγματι, ο καπιταλισμός στις μέρες μας διαμορφώνει την εμπειρία μας σχετικά με την υποκειμενικότητα. Ο Μαρκούζε (Marcuse, 1964) υποστηρίζει ότι ο καπιταλισμός ενσωματώνει τους ανθρώπους σε ένα μοντέλο καταναλωτισμού, στο οποίο εργάζονται και καταναλώνουν περισσότερο απ' όσο χρειάζονται. Το γεγονός αυτό δεν έχει μόνο βλαβερές συνέπειες για το περιβάλλον και την κοινωνική μας ζωή, αλλά μολύνει, επίσης, την ψυχική ζωή μας, εγκα-

¹ Το παρόν κείμενο αποτελεί μετάφραση στα ελληνικά του μεγαλύτερου μέρους της εργασίας του Stijn Vanheule, «Capitalist Discourse, Subjectivity and Lacanian Psychoanalysis», στο *Frontiers of Psychoanalysis*, 2016, τόμος 7, δημοσίευση στο διαδίκτυο στις 9 Δεκεμβρίου 2016. Όσον αφορά τα πρωτότυπα αποσπάσματα του Λακάν, για όσα βρίσκονται σε εκδόσεις στα ελληνικά, έχω χρησιμοποιήσει τα αντίστοιχα παραθέματα και παραπομπές. Τα υπόλοιπα είναι μεταφρασμένα από τα γαλλικά πρωτότυπα, από τον Βλάση Σκολίδη, τον οποίο και ευχαριστώ για τη συμβολή του, όσο και για τις πολύτιμες παρατηρήσεις του σε ορισμένα κρίσιμα μεταφραστικά ζητήματα. Ευχαριστώ επίσης τη Βαγγία Λυσικάτου για τα πολύ χρήσιμα σχόλια της επί της μετάφρασης. Το κείμενο στοιχειοθέτησε τον Μάιο του 2019 για τη σειρά «Marginalia.Κείμενα» του ψηφιακού περιοδικού *Marginalia*. Σημειώσεις στο περιθώριο ο Στέλιος Χρονόπουλος. Η στοιχειοθεσία έγινε σε XeTeX και γραμματσοσειρά Linux Libertine· η στοιχειοθέτηση των μαθημάτων έγινε σε TikZ και βασίζεται στην εργασία του Graham Joncas, «Lacan-Mathemes».

θιστώντας ψευδείς ανάγκες τις οποίες οι άνθρωποι θέλουν να ικανοποιήσουν. Ο Σένετ (Sennet, 2006) προτείνει ότι ο σύγχρονος καπιταλιστικός πολιτισμός συνεισφέρει ένα πάθος για αυτοκαταστροφή που συνδέεται με την αυξημένη κατανάλωση, και ο Φερχέγκε (Verhaege, 2014) υποστηρίζει ότι, μέσω της ισχυρής προσηλωσης στους στόχους της επιτυχίας και της ευτυχίας, τόσο ο καπιταλισμός όσο και η νεοφιλελεύθερη κουλτούρα αποσταθεροποιούν την εμπειρία της ταυτότητας.

Στην παρούσα εργασία εστιάζω στο ύστερο έργο του Λακάν, για να ερευνησω πώς μπορούμε να ορίσουμε τη σχέση ανάμεσα στο υποκείμενο και τον Άλλο, καθώς και τη σχέση μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου σε έναν καπιταλιστικό πολιτισμό. Στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και στη δεκαετία του 1970, ο Λακάν ασχολήθηκε περιστασιακά με την επίδραση της καπιταλιστικής κουλτούρας στον σχηματισμό του υποκειμένου. Στο πνεύμα της γενικής του ιδέας ότι το ανθρώπινο υποκείμενο δημιουργείται μέσα από το παιχνίδι των σημαϊνόντων,² τα οποία προέρχονται από τη *συμβολική τάξη*, σ' αυτή την περίοδο του έργου του υπέθετε επίσης ότι η καπιταλιστική συμβολική τάξη πλάθει το υποκείμενο με έναν ιδιαίτερο τρόπο. Η καπιταλιστική κουλτούρα επιδρά στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζουμε τη δυστυχία και τον πόνο· μορφοποιεί τον τρόπο με τον οποίο σχετιζόμαστε με τους άλλους· καθορίζει τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί το ασυνείδητο· και επηρεάζει το είδος του αιτήματος για βοήθεια που ένα άτομο μπορεί να απευθύνει σε έναν ψυχαναλυτή. Πράγματι, στις αρχές της δεκαετίας του 1970, ο Λακάν (Lacan, 1972) υποδείκνυε ότι ο καπιταλιστικός λόγος είχε αρχίσει να αντικαθιστά τον παραδοσιακό λόγο του κυρίου. Η κλασική φιγούρα του Άλλου, που βασίζεται εν πολλοίς στη δομή του λόγου του κυρίου, έφθινε όλο και περισσότερο (Žižek, 1999), επηρεάζοντας το υποκείμενο σε τέτοιο βαθμό ώστε χρειάστηκε να επανεξετάσουμε πώς εργαζόμαστε σε κλινικό επίπεδο (Miller, 1993). [...]

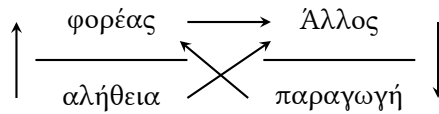
Στοιχεία της λακανικής θεωρίας του λόγου

Ο Λακάν (1969–1970) ανέπτυξε για πρώτη φορά τη δική του θεωρία του λόγου στο 17ο Σεμινάριο, όπου διακρίνει τέσσερις λόγους:³ τον λόγο του κυρίου, τον λόγο του πανεπιστημίου, τον λόγο της υστερικής και τον λόγο του αναλυτή. Αυτοί οι τέσσερις λόγοι έχουν όλοι την ίδια δομή και αποτελούνται από τέσσερις θέσεις: τη θέση του φορέα, πάνω αριστερά· τη θέση του Άλλου,⁴ πάνω δεξιά· τη

² Ενδεικτικά, η ιδέα αυτή θίγεται στο σχήμα R (Lacan, 1959) και στον λόγο του κυρίου από τη λακανική θεωρία του λόγου (Λακάν, 1969–1970).

³ Άλλες πραγματεύσεις της λακανικής θεωρίας του λόγου βρίσκονται στο Clemens and Crigg (2006), Bracher (1994), Verhaeghe (1995) και Žižek (2006).

⁴ Όσον αφορά το σχήμα της γενικής δομής του λόγου, ο Λακάν τοποθετεί στην πάνω δεξιά θέση τον όρο «Autre», ήτοι τον *μεγάλο Άλλο* του συμβολικού πεδίου. Εσφαλμένα ο συγγραφέας χρησιμοποιεί εδώ τον όρο «other», ο οποίος παραπέμπει στον *μικρό άλλο* του φαντασιακού άξονα, αντί για τον όρο «Other», επιμένοντας και στις περισσότερες χρήσεις του όρου στο κείμενο. Στην ελληνική μετάφραση έχω αντικαταστήσει παντού το «other» με το «Άλλος».

Σχήμα 1: Η γενική δομή των λόγων και οι σχέσεις μεταξύ των θέσεων της δομής (από το Λακάν 1969–1970, σ. 109, 192· Lacan 1972, σ. 40).

θέση της αλήθειας, κάτω αριστερά· και τη θέση της παραγωγής,⁵ κάτω δεξιά (σχήμα 1).⁶ όλες οι θέσεις συνδέονται με ένα σταθερό σύνολο βέλων.

Το ουσιώδες και στους τέσσερεις λόγους είναι ότι ένας επιθυμών⁷ «φορέας» απευθύνεται σε έναν «Άλλο», κάτι που καταδεικνύεται από το οριζόντιο πάνω βέλος. Στην κίνηση από τον φορέα στον Άλλο, αναγνωρίζουμε την ανθρώπινη τάση για δημιουργία κοινωνικών δεσμών. Ωστόσο, εδώ, ο Λακάν δεν εκφράζει κάποιου είδους ρομαντική άποψη σχετικά με τις ανθρώπινες αλληλεπιδράσεις, αλλά τονίζει ότι η σχέση μεταξύ φορέα και Άλλου σημαδεύεται από μια «διάζευξη αδυνατότητας» (Verhaeghe, 2004, σ. 59· Bruno, 2010): το μήνυμα που στέλνει ο φορέας ποτέ δεν λαμβάνεται σύμφωνα με τις προθέσεις του. Η εξήγηση του Λακάν γι' αυτή τη θέση έχει ως εξής (1969–1970, σ. 197): «Η πρώτη γραμμή περιλαμβάνει μια σχέση που δηλώνεται εδώ μ' ένα βέλος και ορίζεται πάντοτε ως αδύνατη. Στον λόγο του κυρίου, για παράδειγμα, είναι όντως αδύνατον να υπάρχει ένας κύριος ικανός να στρώσει τον κόσμο στη δουλειά. Το να κάνεις τους άλλους να εργάζονται είναι ακόμη πιο κουραστικό από το να εργαστείς ο ίδιος, αν πρόκειται να το κάνεις στ' αλήθεια». Πράγματι, η απεύθυνση του φορέα δεν προκαλεί ποτέ μια αμοιβαία αντίδραση, γι' αυτό και δεν υπάρχει κάποιο αντίστροφο βέλος που να συνδέει τον Άλλο με τον φορέα (βλέπε σχήμα 1).

Το κάτω μέρος του σχήματος αναδεικνύει την αθέατη πλευρά του λόγου. Η πρώτη θέση κάτω αριστερά είναι η «αλήθεια», η οποία συνδέεται με τη θέση

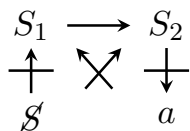
καθώς δεν υπάρχει στο κείμενο κάποια χρήση του εν λόγω όρου που να παραπέμπει στον μικρό άλλο. Αντίθετα το κείμενο σχολιάζει τη λακανική θεωρία του λόγου χρησιμοποιώντας «εφαρμοσμένα» παραδείγματα με προσωποποιημένες ή μη πηγές κύρους και γνώσης, οι οποίες παραπέμπουν εννοιολογικά στον μεγάλο Άλλο (Σ.τ.μ).

⁵ Στην κάτω δεξιά θέση του σχήματος του λόγου, ο Λακάν τοποθετεί τον όρο «Production», ο οποίος μεταφράζεται ως «παραγωγή». Ο συγγραφέας χρησιμοποιεί τον όρο «product» αντί για «production», τόσο στα σχήματα όσο και στο κείμενο, κάτι που, αν και ανακριβές, δεν συνιστά, ωστόσο, μείζον θεωρητικό σφάλμα. Στην μετάφραση χρησιμοποιώ τον όρο «παραγωγή» όπου γίνεται αναφορά στο σχήμα της γενικής δομής του λόγου, και τον όρο «προϊόν» σε σημεία που η χρήση του πρώτου όρου κατά τη μετάφραση θα ήταν πέραν του δέοντος παρεμβατική (Σ.τ.μ).

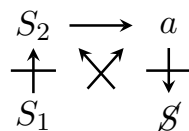
⁶ Όπως υποδεικνύει ο Μπιάνκι: «Ο όρος *discourse* (λόγος) στην πραγματικότητα προέρχεται ετυμολογικά από το λατινικό *discursus*, δηλαδή το να τρέχεις από ένα μέρος σε ένα άλλο. Ο λακανικός λόγος είναι πράγματι ένα δομικό σύστημα θέσεων και σχέσεων που ρυθμίζει την αλληλεπίδραση αυτών των όρων, δηλαδή το *currere* (τρέξιμο) τους από τη μία θέση στην άλλη, και την αμοιβαία αντιμετάθεση τους» (Bianchi, 2012).

⁷ Αρχικά, ο Λακάν χαρακτηρίζει τη θέση του «φορέα» ως τη θέση της επιθυμίας (Λακάν, 1969–1970, σ. 109).

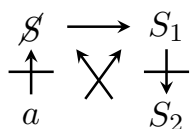
Λόγος του κυρίου

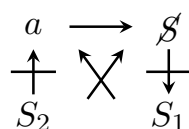
Λόγος του πανεπιστημίου

Λόγος της υστερικής

Λόγος του αναλυτή

Σχήμα 2: Ο λόγος του κυρίου, ο λόγος της υστερικής, ο λόγος του πανεπιστημίου και ο λόγος του αναλυτή (από το Lacan 1972, σ. 40).

του φορέα με ένα βέλος ανοδικής φοράς. Το βέλος αυτό υποδεικνύει ότι όλες οι ενέργειες του φορέα σε έναν δεδομένο λόγο βασίζονται σε μια κρυφή αλήθεια. Πράγματι, ένα χαρακτηριστικό κάθε λόγου είναι ότι οι ενέργειες του φορέα έχουν ως κίνητρο ένα απωθημένο στοιχείο, και ότι αυτή η απώθηση παράγει τη δυνατότητα ενός κοινωνικού δεσμού, που αντιπροσωπεύεται στο πάνω μέρος κάθε σχήματος. Με παρόμοιο τρόπο, η «αλήθεια» ασκεί επίδραση και στη θέση του Άλλου, την οποία τονίζει ο Λακάν σχεδιάζοντας ένα επιπρόσθετο (διαγώνιο) βέλος.

Το καθοδικό βέλος (δεξιά πλευρά του σχήματος 1) υποδεικνύει ότι η απεύθυνση του φορέα στον Άλλο έχει αποτελέσματα: παράγεται ένα «προϊόν». Αυτό το προϊόν τροφοδοτεί τον φορέα, αλλά καταλαμβάνει μια διαζευκτική θέση σε σχέση με την αλήθεια που θέτει σε κίνηση τον λόγο.

Στον λόγο του κυρίου (βλέπε σχήμα 2), ένα κύριο σημαίνον (S_1) διαμορφώνεται από τον φορέα και επιβάλλεται στον Άλλο, ο οποίος υποτίθεται ότι λειτουργεί μέσω της γνώσης (S_2). Είναι χαρακτηριστικό ότι μια τέτοια κυριαρχική κίνηση στηρίζεται στην απώθηση του υποκειμενικού διχασμού (\mathcal{S}), και, ως προϊόν, ο Άλλος συρρικνώνεται στη θέση ενός αντικειμένου (a). Για παράδειγμα, ένας θεραπευτής μπορεί να πει στον φοβικό θεραπευόμενό του να είναι θαρραλέος (S_1) και να αντιμετωπίζει τα πλήθη που φοβάται ακολουθώντας συγκεκριμένες οδηγίες για το πώς είθισται να συμπεριφέρεται όταν βρίσκεται σε μια ομάδα ανθρώπων. Υιοθετώντας ένα τέτοιο καθοδηγητικό στυλ, ο θεραπευτής βάζει στην άκρη τη δική του αβεβαιότητα αναφορικά με τις κοινωνικές καταστάσεις (\mathcal{S}), και, με το να υπακούει τον θεραπευτή, ο θεραπευόμενος συρρικνώνεται σε ένα πόνι στο παιχνίδι των κοινωνικών συναναστροφών, γεγονός που θα παραγάγει, εν τέλει, περαιτέρω δυσφορία (a), η οποία μπορεί να οδηγήσει στη διατύπωση νέων οδηγιών (S_1).

Κεντρική θέση στον λόγο της υστερικής κατέχει η ενεργητική διατύπωση παραπόνων (\mathcal{S}) και η αναζήτηση ενός Άλλου που υποτίθεται ότι έχει την απάντηση (S_1) γι' αυτό που ενοχλεί το υποκείμενο. Ο λόγος αυτός απωθεί την αλήθεια ότι κάθε επιθυμία στηρίζεται σε μια έλλειψη που δεν μπορεί να εξαλειφθεί (α), και συνήθως έχει ως αποτέλεσμα την παραγωγή αφηγήσεων (S_2) που δεν λύνουν το πρόβλημα της θεμελιώδους έλλειψης (α), αλλά στην πραγματικότητα προκαλούν περαιτέρω ενόχληση (\mathcal{S}).

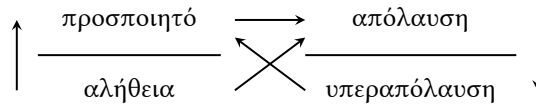
Ο λόγος του πανεπιστημίου βασίζεται στη διακήρυξη της γνώσης (S_2). Μια γνώση στηρίζεται πάντα στην αποδοχή δογμάτων και υποθέσεων (S_1), γεγονός που, όμως, αγνοείται σ' αυτόν τον λόγο. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Άλλος τοποθετείται στη θέση του αντικειμένου (α). Το γεγονός αυτό παράγει δυσφορία (\mathcal{S}), η οποία τροφοδοτεί περαιτέρω τη δημιουργία γνώσης (S_2).

Τέλος, στον λόγο του αναλυτή, ο αναλυτής ως φορέας φέρνει τον Άλλο αντιμέτωπο με ένα αποκαλούμενο αντικείμενο α , που συμβολίζεται λογικά ως α . Το αντικείμενο α αναφέρεται σε μια ενόρμηση ή σε ένα απολαυσιακό υπόλειμμα που δεν μπορεί να κατονομαστεί και τροφοδοτεί την επιθυμία.⁸ Για παράδειγμα, η σιωπή του αναλυτή, η οποία συχνά μπερδεύει τον αναλυόμενο ο οποίος περιμένει αμοιβαιότητα στην αλληλεπίδραση, μπορεί να λειτουργήσει σαν ένα αντικείμενο α (βλ. Lacan, 1971, σ. 25). Καταλαμβάνοντας τη θέση του αντικειμένου (α) ο αναλυτής διαμορφώνει μια θέση όπου ο υποκειμενικός διχασμός μπορεί να αρθρωθεί (\mathcal{S}) μέσω της ελεύθερης συνειρμικής ομιλίας. Προκειμένου να δώσει προσοχή στην ενικότητα του ασθενή, ο αναλυτής αφήνει στην άκρη προδεδομένες αντιλήψεις σχετικά με τους ασθενείς και τις παθολογίες (S_2), ώστε να μπορέσουν να αναδειχθούν τα κομβικά σημείοντα που σημαδεύουν την υποκειμενικότητα του αναλυόμενου (S_1), πράγμα που τροφοδοτεί την τοποθέτηση του αναλυτή ως αντικειμένου α .

Προσποιητό και απόλαυση στον λόγο

Στο 18ο (π.χ., Lacan, 1971, σ. 25) και 19ο Σεμινάριο, ο Λακάν (π.χ., Lacan, 1971–1972, σ. 67) κατά κάποιον τρόπο επαναδιατύπωσε τις θέσεις που είχε ονομάσει αρχικά «φορέας», «Άλλος» και «παραγωγή» (βλέπε σχήμα 3), υποδεικνύοντας ότι όταν εμπλέκεται κανείς στον λόγο πάνω απ' όλα σημαίνει ότι χρησιμοποιεί κάτι της τάξης του προσποιητού. Κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας του, ο Λακάν ερμήνευσε την έννοια του προσποιητού με διάφορους τρόπους (Grigg, 2007). Στη δεκαετία του 1950, χρησιμοποίησε τον όρο «προσποιητό» («le semblant») για να αναφερθεί στον κόσμο των επιφαινόμενων μορφών που εγκαθίστανται

⁸ Στο 16ο Σεμινάριο ο Λακάν περιγράφει το αντικείμενο α ως εξής: «Έχω πει ότι το α είναι αυτό που διέπει τη διάκριση ανάμεσα στο *Εγώ* ως υποστήριξη του πεδίου του Άλλου, το οποίο μπορεί να εννοηθεί ως το πεδίο της γνώσης, και το «*Εγώ* της απόλαυσης»» (1968–1969, σ. 135). Σ' αυτό το πλαίσιο, το «*Εγώ* της απόλαυσης» αναφέρεται στο γεγονός ότι ως ενσώματο ζωντανό ον είμαι στιγματισμένος από την ενόρμηση. Το «*Εγώ* ως υποστήριξη του πεδίου του Άλλου» με τη σειρά του, αναφέρεται στο γεγονός ότι κάνω χρήση της γλώσσας για να σημάνω τον εαυτό μου και τον κόσμο.

Σχήμα 3: Η γενική δομή των λόγων που διακρίνει ο Λακάν στο 19ο Σεμινάριο (Lacan 1971–1972, σ. 67, 193· Lacan 1972, σ. 40).

μέσω του Εικονοφαντασιακού. Σ' εκείνη την περίοδο, το προσποιητό αποτελεί ένα εικονοφαντασιακό φαινόμενο που οφείλει κανείς να διακρίνει από το Συμβολικό. Καθώς ο Λακάν ανέπτυξε τη δική του θεωρία του λόγου, τα παραπάνω άλλαξαν σε βάθος. Σ' αυτό το σημείο, προτείνει τη θέση ότι το γεγονός των κοινωνικών σχέσεων ως τέτοιων περιλαμβάνει κάτι το προσποιητό, θέση η οποία εκφράζεται στην ακόλουθη διατύπωση: «ο λόγος ως τέτοιος είναι πάντοτε λόγος του προσποιητού» (1971–1972, σ. 226). Εφεξής, ο λόγος ξεδιπλώνεται όταν κάποιος σφυρηλατεί μια θέση σε σχέση με έναν Άλλο· το προσποιητό είναι «το κυριολεκτικό αντικείμενο με το οποίο ρυθμίζεται η οικονομία του λόγου» (1971, σ. 18). Για παράδειγμα, ο λόγος του κυρίου σχηματίζεται όταν κάποιος παίζει τον ρόλο του εντολέα.

Στο 19ο Σεμινάριο, η θέση του Άλλου περιγράφεται ως η θέση της απόλαυσης (jouissance) (1971–1972, σ. 193). Εδώ ο Λακάν ορίζει την απόλαυση ως μια αγχωτική ή/και αποκρουστική διάσταση της εμπειρίας του σώματος, η οποία καθιστά το υποκείμενο ανίκανο να βιώσει τον εαυτό του ως μια αυτόνομη οντότητα που βρίσκει ευχαρίστηση (Lacan, 1971–1972, σ. 217). Η απόλαυση είναι υπέρμετρα αποσταθεροποιητική δύναμη. Είναι μια διάσταση ετερότητας που όλοι πρέπει να διαχειριστούμε. Πράγματι, η ίδια η ιδέα της «διαχείρισης» αποτελεί μαρτυρία του λόγου· δηλαδή, του γεγονότος ότι αντιμετωπίζουμε την απόλαυση κάνοντας έκκληση σε έναν φορέα ή ένα προσποιητό, το οποίο περιμένουμε να τη διαχειριστεί: η απόλαυση προκαλεί την κινητοποίηση του προσποιητού. Η ρίζα της απόλαυσης βρίσκεται στο δομικά δυσλειτουργικό status που έχει το σώμα για το ανθρώπινο ον (Lacan, 1971–1972, σ. 217).

Αυτό που χαρακτηρίζει τον λόγο είναι ότι περιβάλλει την απόλαυση με ένα προσποιητό, ούτως ώστε η απόλαυση να μην είναι πλέον απεριόριστη, αλλά να κανοναρχείται από το στοιχείο που καταλαμβάνει τη θέση του προσποιητού. Μέσα από αυτόν τον ελιγμό, δημιουργείται ένας κοινωνικός δεσμός: «Τι είναι λόγος; Είναι αυτό το οποίο, διευθετώντας ό,τι μπορεί να παραχθεί εξαιτίας της ύπαρξης της γλώσσας, συγκροτεί τη λειτουργία του κοινωνικού δεσμού» (Lacan, 1972, σ. 51).

Η υπεραπόλαυση ως προϊόν του λόγου

Στις αρχές της δεκαετίας του 1970, ο Λακάν συχνά επισημαίνει ότι το προϊόν του λόγου συγκροτεί μια «υπεραπόλαυση» (π.χ., Lacan, 1971–1972, σ. 193). Η έννοια

της «υπεραπόλαυσης» οικοδομείται από τον Λακάν με βάση τη μαρξική έννοια της «υπεραξίας». Στο Κεφάλαιο του Μαρξ (1999), η έννοια της υπεραξίας ορίζεται ως η διαφορά μεταξύ της ανταλλακτικής αξίας των προϊόντων της εργασίας (εμπορεύματα) και της αξίας που συμπίπτει με τον μόχθο για να παραχθούν αυτά τα προϊόντα, δηλαδή τα μέσα παραγωγής και την εργασιακή δύναμη. Στο πλαίσιο του σημερινού οικονομικού συστήματος της ελεύθερης αγοράς, λέει ο Μαρξ, το χρήμα είναι το κατ'εξοχήν κριτήριο μέτρησης της ποσότητας αξίας που πραγματώνεται. Εντός του καπιταλιστικού συστήματος, η απόσπαση υπεραξίας φαίνεται να είναι ο μοναδικός στόχος. Η συσσώρευση κέρδους και η επέκταση του κεφαλαίου είναι οι κινητήριες δυνάμεις του καπιταλισμού. Ωστόσο, η απόσπαση υπεραξίας είναι εφικτή μόνο μέσω της πώλησης φετιχοποιημένων εμπορευμάτων σε τιμή υψηλότερη από την αξία που αποδίδεται στην εργασία που τα παρήγαγε. Αν ανταλλαχθούν ίσες αξίες, δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί καθόλου υπεραξία.

Ο Μαρξ υποδεικνύει ότι η πραγματοποίηση αυτού του στόχου εξαρτάται από ένα κόλπο και αυτό το ύπουλο κόλπο είναι που ενδιαφέρει τον Λακάν (1968–1969, σ. 64–65· Vanheule and Verhaeghe, 2004). Στην αγορά, ο καπιταλιστής αγοράζει εργασιακή δύναμη προκειμένου να παραγάγει εμπόρευμα. Ο Μαρξ λέει ότι το κόλπο που επιστρατεύεται σ' αυτή τη διαδικασία είναι ότι ο καπιταλιστής πληρώνει τον εργάτη όσο χρειάζεται, αλλά λιγότερο από την αξία αυτού που ο εργάτης παράγει στην πραγματικότητα. Με άλλα λόγια, κατά τη διαδικασία της ανταλλαγής αξιών (εργασιακή δύναμη/χρήμα) ο καπιταλιστής τσεπώνει ένα χρηματικό πλεόνασμα πίσω από την πλάτη του εργάτη και συμπεριφέρεται σαν να είχε δουλέψει κι αυτός σκληρά κατά τη διαδικασία της παραγωγής. Εδώ ο Μαρξ λέει ότι ο καπιταλιστής πρέπει να κρύψει το χαμόγελό του: «ύστερα από ένα ξεκαρδιστικό γέλιο, ξαναπαίρνει το συνηθισμένο του ύφος» (Marx, 1999, σ. 126). Αυτό το γέλιο προκύπτει από το γεγονός ότι η αξία που δημιουργείται κατά τη διάρκεια μιας εργάσιμης ημέρας είναι στην πραγματικότητα πολύ υψηλότερη από αυτό που πληρώνει τον εργάτη ο καπιταλιστής.

Η καπιταλιστική παραγωγή συνεπάγεται ότι κάποιος δεν δουλεύει πλέον προκειμένου να ικανοποιήσει τις ανάγκες του, ώστε να σταματά όταν οι ανάγκες αυτές έχουν καλυφθεί. Η παραγωγή συνεχίζεται πέραν της ικανοποίησης των αναγκών, πράγμα που έχει ως αποτέλεσμα μια φετιχιστική σχέση με την υπεραξία (Tomšič, 2012, 2015). Ο Λακάν συμπεραίνει ότι το μυστικό της απόσπασης υπεραξίας αποτελεί ταυτόχρονα το προϊόν και την κινητήρια δύναμη του καπιταλιστικού συστήματος παραγωγής (1968–1969, σ. 64–65). Και όμως, ο Μαρξ τονίζει ότι, παρά την ιδιοποίηση της υπεραξίας, ο καπιταλιστής δεν απολαμβάνει προσωπικά αυτό που κερδίζει. Ο καπιταλιστής αποτελεί μόνο το υποστήριγμα που κάνει το σύστημα να δουλεύει. Έτσι, το καπιταλιστικό σύστημα παράγει υποθέσεις και φαντασιώσεις ευχαρίστησης, ενώ στην πραγματικότητα κανείς δεν απολαμβάνει (McGowan, 2004). Το ίδιο τονίζει και ο Λακάν όταν μιλά για τις κοινωνικο-οικονομικές αναλύσεις του Μαρξ: «Υπάρχει μόνο ένα κοινωνικό σύμπτωμα: κάθε άτομο είναι πραγματικά ένας προλετάριος» (Lacan, *La troisième*, ανέκδοτη ομιλία της 1ης Νοεμβρίου 1974).

Επιπλέον, ο Λακάν υποστηρίζει ότι η γενική δομή του λόγου είναι «ομόλογη» με το καπιταλιστικό σύστημα που περιγράφει ο Μαρξ, γι' αυτό και η παραπάνω συζήτηση για την υπεραξία είναι συναφής. Και τα δύο συστήματα παράγουν ένα στοιχείο υπερβολής, σε σχέση με το οποίο δημιουργείται μια φετιχιστική σχέση. Στην καπιταλιστική παραγωγή φετιχοποιούνται η υπεραξία ή/και τα εμπορεύματα, ενώ στη χρήση του λόγου δημιουργείται μια φετιχιστική σχέση με την υπεραπόλαυση (*plus-de-jouir*) (Lacan, 1968–1969, Tomšič, 2012).

Ομολογία σημαίνει ότι η δομή τους είναι ταυτόσημη (Regnault, 2005): ενώ μας έρχονται σε διαφορετική μορφή, η χρήση του λόγου και η καπιταλιστική παραγωγή υπακούουν στην ίδια λογική. Καθώς χρησιμοποιούμε τον λόγο παράγεται γλώσσα και στο καπιταλιστικό σύστημα παράγονται προϊόντα. Κι όμως, μέσα από τη διαδικασία της ανταλλαγής κάτι χάνεται. Κάνοντας κάποιος χρήση του λόγου, στερείται από κάτι: κατά την απόπειρα να μιλήσει για την απόλαυση μέσω της γλώσσας και να βρει μια λύση γι' αυτήν μέσω του κοινωνικού δεσμού, παράγεται η εμπειρία ενός μη αρθρώσιμου «επέκεινα». Η χρήση σημαίνοντων για την κατονομασία της απόλαυσης φέρνει τον ομιλητή αντιμέτωπο με μια δόση *σωματικής έντασης*, που δεν είναι εγγενής στη γλώσσα: μια υπεραπόλαυση, που μπορεί να βρεθεί μόνο στην φαντασίωση ή στην αυταπάτη, έρχεται στο προσκήνιο. Είναι ακριβώς σ' αυτό το σημείο που μπορεί να τοποθετηθεί η λειτουργία του γέλιου. Στο σύστημα του Μαρξ, το γέλιο αναφέρεται στην απόκτηση υπεραξίας από τον καπιταλιστή και στη διαδικασία αλλοτρίωσης που αυτό συνεπιφέρει. Στη χρήση του λόγου, το γέλιο αναφέρεται στην υπεραπόλαυση που είναι εγγενής στην αλλοτρίωσή μας μέσω του σημαίνοντος.

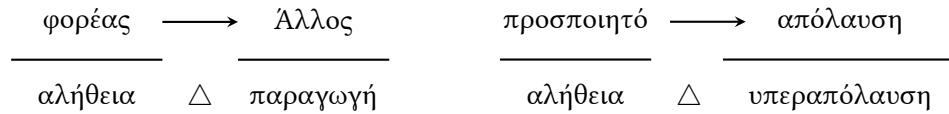
Εξηγώντας την υπεραπόλαυση, ο Λακάν επικαλείται το αστείο. Καθώς μιλάμε, πάντα ξεστομίζουμε και ανοησίες, οπότε εξαιτίας αυτού, γελάμε. Όμως, γιατί ακριβώς το αστείο προκαλεί γέλιο; Ο Λακάν (1968–1969, σ. 64) προτείνει το εξής: «[το αστείο] προκαλεί γέλιο, εν ολίγοις, επειδή γαντζώνεται πάνω στη ρωγμή που ενυπάρχει στη γνώση». Η επιδίωξη του νοήματος μέσω της ομιλίας περιλαμβάνει αδιέξοδα. Η ομιλία είναι πάντοτε ένα μισόλογο (*mi-dire*). Χάνει αυτό που θέλει να πει, και αυτή η αποτυχία συμπίπτει με μία δόση απόλαυσης, μαρτυρία της οποίας αποτελεί το γέλιο. Κατά συνέπεια, η υπεραπόλαυση έχει καθεστώς έλλειψης και απώλειας (Tomšič, 2015) – η χρήση της γλώσσας πάντα χάνει το νόημα· θέση που εκφράζεται με το καθοδικό βέλος στα σχήματα των τεσσάρων λόγων – και την ίδια στιγμή κάνει το λόγο να λειτουργεί σαν μια ατέρμονη προσπάθεια να πιάσει κανείς αυτό που χάνει· θέση που εκφράζεται με το διαγώνιο βέλος από τη θέση της υπεραπόλαυσης/προϊόντος προς τη θέση του προσποιητού/φορέα. Επιπρόσθετα, συνδέοντας την παραγωγή της υπεραπόλαυσης με το γέλιο και την παραπλάνηση, ο Λακάν τοποθετεί την υπεραπόλαυση στο επίπεδο του ασυνειδήτου (Lacan, 1971, σ. 21). Στο μαρξικό σύστημα παραγωγής, ο καπιταλιστής γελά με τα λεφτά που γεννά το σύστημα· στο μοντέλο του Λακάν, ο χρήστης του λόγου γελά στο βαθμό που, στο επίπεδο του ασυνειδήτου, παράγεται ένα πλεόνασμα απόλαυσης που αποτυγχάνει να το πιάσει. Το ασυνείδητο έχει να κάνει με τη συνδυασμένη έκφραση του μισόλογου και της υπεραπόλαυσης.

Στο λόγο του κυρίου το αντικείμενο α είναι ένα συστατικό λιβιδινικής σωματικότητας που σκιαγραφείται από τη χρήση σημαίνοντων, αλλά δεν αντιπροσωπεύεται μέσω της τάξης του σημαίνοντος. Αποτελεί αυτό που απομένει ύστερα από την επιβολή της γνώσης (S_2) πάνω στην απόλαυση. Παρ' όλα αυτά, ως στοιχείο του συμβολικού τίποτα, το αντικείμενο α , γίνεται αισθητό ως σωματική ένταση, που περιστρέφεται γύρω από ένα βλέμμα, μια φωνή, ή γύρω από το στοιχείο της στοματικής πρόσληψης του τίποτα και της πρωκτικής προσφοράς του τίποτα. Εν τέλει, αυτή η υπεραπόλαυση αντιπαραβάλλεται με το κύριο σημαίνον (S_1), αλλά, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, δεν ανταποκρίνεται στην αλήθεια από την οποία τροφοδοτήθηκε ο λόγος εξ αρχής. Τελικά, ο λόγος του κυρίου επισημαίνει το γεγονός ότι δεν υπάρχει ελπίδα υπέρβασης του υποκειμενικού διχασμού ή επίλυσης της δυσφορίας με το να προσεγγίσουμε την απόλαυση μέσω της γλώσσας, πράγμα στο οποίο συνήθως καταφεύγουμε. Η Unbehagen είναι δομικά ανεπίλυτη, γεγονός που εκφράζεται στο σχήμα από το ότι κανένα βέλος δεν φτάνει στο \mathcal{S} . Ακριβώς αυτή η αποτυχία που είναι σύμφυτη με τον λόγο του κυρίου, κατά τη συλλογιστική του Λακάν, καθιστά δυνατό τον αναλυτικό λόγο. Μέσα από τη διερεύνηση της υποκειμενικής ψυχοσύγκρουσης μέσω των ελεύθερων συνειρμών, επισυμβαίνει στην ψυχανάλυση μια επιστροφή των σημαίνοντων που έχουν σημαδέψει και υπαινίσσονται κάτι για το υποκείμενο.

Στις περισσότερες συζητήσεις για την υπεραπόλαυση, ο Λακάν εκκινεί από τον λόγο του κυρίου. Στον λόγο του κυρίου το αντικείμενο α είναι το πλεόνασμα με το οποίο έρχεται αντιμέτωπο το προσποιητό. Όμως, με τους όρους των μεταγενέστερων πραγματεύσεων της δομής του λόγου από τον Λακάν (σχήμα 3), η υπεραπόλαυση δεν είναι ταυτόσημη με το αντικείμενο α , αλλά είναι το σημείο απόληξης κάθε λόγου (Lacan, 1971–1972, σ. 193). Στον λόγο του πανεπιστημίου αυτή η θέση καταλαμβάνεται από το διχασμένο υποκείμενο· στον λόγο της υστερικής είναι η ασυνείδητη γνώση που προκύπτει· και στον λόγο του αναλυτή το κύριο σημαίνον συνθέτει την υπεραπόλαυση.

Η μη-σχέση είναι το χαμένο θεμέλιο κάθε λόγου

Το αποτέλεσμα που δημιουργεί ο λόγος βρίσκεται πάντα σε αντίθεση με την αλήθεια που προκάλεσε αρχικά τη στροφή προς τον Άλλο. Αυτό είναι το νόημα της απουσίας βέλους μεταξύ της θέσης της υπεραπόλαυσης/παραγωγής και της θέσης της αλήθειας (σχήματα 1 και 3): οι συνέπειες του λόγου δεν έχουν καμία σχέση με την αλήθεια που τον έθεσε σε κίνηση αρχικά. Αντίστροφα, το προϊόν του λόγου δεν αφήνει ανεπηρέαστο τον φορέα ή προσποιητό, πράγμα που σηματοδοτείται από το διαγώνιο βέλος με φορά από τη θέση της παραγωγής προς τη θέση του φορέα. Πράγματι, ο Λακάν τονίζει επανειλημμένα ότι η σταθερή εμπειρία αδυνατότητας που χαρακτηρίζει τη σύνδεση μεταξύ φορέα / προσποιητού και Άλλου/απόλαυσης βασίζεται σε μια θεμελιώδη *μη-σχέση*. Κάτω από τη σχέση μεταξύ φορέα / προσποιητού και Άλλου / απόλαυσης εντοπίζεται μια θεμελιώδης *μη-σχέση* ανάμεσα στην αλήθεια και την παραγωγή/υπεραπόλαυση, την οποία

Σχήμα 4: Γενική δομή των λόγων που διακρίνει ο Λακάν, περιλαμβανομένης της μη-σχέσης στη βάση της σχέσης μεταξύ φορέα/προσποιητού και Άλλου/απόλαυσης (Lacan 1969–1970, σ. 125).

ο Λακάν συμβόλιζε μερικές φορές με ένα μικρό τρίγωνο (△) (σχήμα 4) ή μια διπλή κάθετο (//).

Στο πλαίσιο αυτής της συλλογιστικής η έννοια της «σχέσης» (rapport) έχει ένα ιδιαίτερο νόημα. Ο Λακάν με αυτό τον όρο περιγράφει τη συσχέτιση δύο στοιχείων, εάν οι νόμοι που καθορίζουν τον δεσμό τους είναι σταθεροί. Σ' αυτή την περίπτωση, η συσχέτιση «μπορεί να γραφτεί» (Lacan, 1971, σ. 65). Απ' αυτή τη σκοπιά, η βαρυτική έλξη είναι μια σχέση που μπορεί να γραφτεί: αν οι φυσικές ιδιότητες ενός αντικειμένου όπως η μάζα και η πυκνότητά του είναι γνωστές, υπάρχουν μαθηματικοί τύποι που κάνουν εφικτό το να υπολογίσουμε σε πόσο χρόνο θα φτάσει στο έδαφος, αν το αντικείμενο πέσει από ένα δεδομένο ύψος.

Ερχόμενοι στη σεξουαλικότητα, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι ο τρόπος με τον οποίο αλληλεπιδρούν τα αρσενικά και θηλυκά ζώα είναι αρκετά ομοιόμορφος, και μόνο οριακά εξαρτάται από το πώς συμπεριφέρονται δύο συγκεκριμένα δείγματα. Όμως, από τη στιγμή που θα εστιάσουμε στους ανθρώπους, η φύση των σχέσεων δεν είναι δοσμένη a priori. Σ' αυτό το πλαίσιο ο Λακάν (1971–1972, σ. 18) σημειώνει «την ανικανότητα να διατυπώσουμε έναν ακριβή κανόνα ως προς αυτό το σημείο». Μια διάφυλη σχέση δεν εγκαθίσταται στη βάση της προβολής των σωστών ερεθισμάτων, αλλά είναι πάντοτε ενδεχομενική και διαμορφώνεται μέσω της συνάντησης δύο ομιλούντων όντων: «Άρα, μέσα σε ένα λόγο είναι που οι άντρες και οι γυναίκες, τα φυσικά όντα θα λέγαμε, πρέπει να αυτοαναδειχθούν» (Lacan, 1971, σ. 146). Έτσι, όσον αφορά τους ανθρώπους, η σχέση των φύλων δεν μπορεί να γραφτεί· δεν μπορεί να τυποποιηθεί μέσω σταθερών κανόνων που ισχύουν για κάθε συγκεκριμένη σχέση: «Ο Άλλος είναι απών άπαξ και πρόκειται για τη διάφυλη σχέση» (Lacan, 1971–1972, σ. 104). Αυτός είναι ο λόγος που ο Λακάν κατατάσσει τη διάφυλη σχέση ως μη-σχέση. Σ' αυτό το πλαίσιο, επίσης, αναφέρει και μια «[εγγενή] ανεπάρκεια της διάφυλης σχέσης» (Lacan, 1971, σ. 167), πράγμα που υποδεικνύει ότι δεν υπάρχει σημαίνον που μπορεί να ονομάσει αυτό που συνιστά μια διάφυλη σχέση. Τα μόνα πράγματα που έχουν απομείνει στους ανθρώπους είναι η ομιλία και ο λόγος, τα οποία, για τον Λακάν (1971, σ. 83, 148), θα πρέπει να νοούνται ως αποτέλεσμα της μη-σχέσης. Πράγματι, κάθε ομιλία γύρω από τη μη-σχέση των φύλων είναι απλώς ένα «μισόλογο» (Lacan, 1971–1972, σ. 12), δηλαδή μια ομιλία που πάντα χάνει το νόημα. Η θεμελιώδης ανικανότητα που είναι εγγενής στη διάφυλη σχέση δεν μπορεί να επιλυθεί μέσω [της τάξης] του σημαίνοντος: «οι σεξουαλικές επαφές

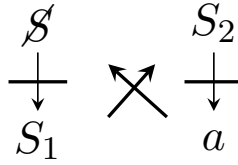
πάντοτε αποτυγχάνουν» (Lacan, 1971–1972, σ. 27), γεγονός που προκαλεί μια κατάσταση απελπισίας (Lacan, 1971–1972, σ. 115). Η μόνη επιλογή που απομένει στους ανθρώπους είναι να εφευρίσκουν τρόπους διαχείρισης της μη-σχέσης.

Κατά συνέπεια, σύμφωνα με την οπτική του Λακάν, η διάφυλη σχέση είναι Πραγματική. Είναι κάτι που «δεν παύει να μην γράφεται» (Λακάν, 1972–1973, σ. 145). Η θέση αυτή υπονοεί ότι προκειμένου να εγκαθιδρυθεί ένας δεσμός μεταξύ ατόμων, πρέπει πάντα να ενεργοποιείται η ομιλία. Πράγματι, με δεδομένη τη μη-σχέση στη βάση κάθε σχέσης, δεν μπορούμε παρά να κάνουμε χρήση του λόγου, πράγμα που διανοίγει ένα πεδίο του προσποιητού: «Για το αγόρι, το ζητούμενο στην ενήλικη ζωή είναι να αντροφέρνει [faire-homme]. Αυτό είναι που στοιχειοθετεί τη συσχέτιση με το άλλο μέρος [...] Ένα από τα ουσιώδη συστατικά αυτού του “αντροφέρνω” είναι το να στέλνει σήμα στο κορίτσι ότι είναι άντρας. Με μία λέξη, τοποθετούμαστε κατευθείαν στη διάσταση του προσποιητού» (Lacan, 1971, σ. 32). Ένα αρσενικό άτομο δεν είναι αυτομάτως «άντρας» σε σχέση με μια γυναίκα. Μόνο με το να εμφανιστεί κανείς ως άντρας ή ως γυναίκα στον λόγο μπορεί να μορφοποιηθεί ένας δεσμός μεταξύ παρτενέρ. Με άλλα λόγια: η διάφυλη σχέση είναι Πραγματική και δεν μπορεί να γραφτεί· αυτό που παραμένει δυνατό είναι η πιθανότητα εμπλοκής κάποιου σε μία διάφυλη σχέση. Αυτό είναι δυνατό μόνο μέσα από τη χρήση του λόγου (βλέπε επίσης Vanheule, 2014).

Ο καπιταλιστικός λόγος⁹

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 και έπειτα, ο Λακάν σχολίαζε περιστασιακά τις ιδιαιτερότητες του καπιταλιστικού λόγου, αναδεικνύοντας πού διαφέρει από τους τέσσερις λόγους που διέκρινε πρώτα. Ωστόσο, δεν υπάρχει στο έργο του μια συστηματική πραγμάτευση ή θεωρία αναφορικά με αυτόν τον λόγο. Στην παρούσα ενότητα δίνω μια ανάγνωση του λακανικού έργου πάνω στο θέμα, στοχεύοντας στη διατύπωση μιας πιο ολοκληρωμένης θεώρησης των ιδιαιτεροτήτων του καπιταλιστικού λόγου. Άλλες ερμηνείες αυτού του πέμπτου λόγου μπορεί να βρει κανείς στα έργα των Μπρουνό (Bruno, 2010), Μπράιαντ (Bryant, 2008), Παβόν-Κουέγιαρ (Ρανόν-Cuéllar, 2009), και Τόμισιτς (Tomšič, 2015). Όπως σωστά υποδεικνύει ο Μπιάνκι (Bianchi, 2012), ο Λακάν με τον πέμπτο λόγο του δίνει μια μη μαρξιστική θεώρηση της καπιταλιστικής κουλτούρας, τονίζοντας τη λογική της κατανάλωσης αντί για τον τρόπο παραγωγής που υποδηλώνει ο καπιταλισμός. Με τον ίδιο τρόπο ερμηνεύω κι εγώ τον καπιταλιστικό λόγο του Λακάν. Μεταγενέστερες ερμηνείες του πέμπτου λόγου του Λακάν δεν επικεντρώνονται μόνο στη δυναμική της κατανάλωσης, αλλά κάνουν ευθείες συνδέσεις με τον

⁹ Ο Ζακ-Αλέν Μιλλέρ (2005) μας παρέχει μια διαφορετική ερμηνεία του υπερμοντέρνου λόγου, η οποία δεν ακολουθεί τον πέμπτο λόγο του Λακάν, αλλά έχει ως αφετηρία τη λακανική θεωρία του λόγου. Ο Μπράιαντ (2008) με τη σειρά του τοποθετεί τον καπιταλιστικό λόγο μόνο ως έναν ανάμεσα σε τέσσερις λόγους του καπιταλιστικού σύμπαντος, με τους άλλους τρεις να είναι ο λόγος της βιο-εξουσίας, ο λόγος της άυλης παραγωγής και ο λόγος της κριτικής θεωρίας.

Σχήμα 5: Ο καπιταλιστικός λόγος

μαρξισμό, εξερευνώντας παράλληλα τη δυναμική της παραγωγής (π.χ., Bryant, 2008· Ραβόν-Κυέλλαρ, 2009).

Σε μια περίπτωση, το 1972, κατά τη διάρκεια μιας ομιλίας στο πανεπιστήμιο του Μιλάνου, με τίτλο *Du discours psychanalytique*, ο Λακάν διατύπωσε ένα μοντέλο για την ακριβή δομή του καπιταλιστικού λόγου (σχήμα 5). Το μοντέλο αυτό συνάδει με τους πρώτους τέσσερις λόγους του Λακάν, αλλά δεν μπορεί να θεωρηθεί απλώς ως άλλη μια παραλλαγή στη σειρά των λόγων. Εξάλλου, οι τέσσερις λόγοι του Λακάν έχουν μια αυστηρή δομή: τέσσερις θέσεις που συνδέονται με πέντε βέλη μονής κατεύθυνσης (σχήματα 1 και 3)¹⁰ και τέσσερα στοιχεία (\mathcal{S} , S_1 , S_2 και a) που περιστρέφονται με συγκεκριμένη σειρά στις παραπάνω θέσεις (σχήμα 2). Ο λόγος του καπιταλιστή διαταράσσει αυτή τη δομή, και αποτελεί «μετάλλαξη» του λόγου του κυρίου. Πράγματι, ο Λακάν (1972, σ. 48) αντιλαμβάνεται τον καπιταλιστικό λόγο ως τη σύγχρονη παραλλαγή του κλασικού λόγου του κυρίου. Όμως, περιλαμβάνει τρεις μεταλλάξεις σε σχέση με τον λόγο του κυρίου (Lacan, 1972, σ. 40):¹⁰

1. Τα \mathcal{S} και S_1 ανταλλάσσουν θέσεις.
2. Το ανοδικό βέλος στα αριστερά που καθιστούσε απροσπέλαστη τη θέση της αλήθειας στην κλασική δομή του λόγου, αλλάζει πλέον και δείχνει προς τα κάτω.
3. Το πάνω οριζόντιο βέλος που συνέδεε τον φορέα με τον Άλλο, ή το προσποιητό με την απόλαυση, εξαφανίζεται.

Το αποτέλεσμα των τριών αυτών αλλαγών είναι ότι μια σειρά εμποδίων, εγγενών στους τέσσερις λόγους, δεν αποτελούν χαρακτηριστικά του πέμπτου λόγου. Μπορούμε, έτσι, να κάνουμε κύκλους μέσα στον καπιταλιστικό λόγο σαν go-carts σε πίστα αγώνων. Πράγματι, στον καπιταλιστικό λόγο, η μη-σχέση παρακάμπτεται. Ο Τόμισιτς (2015, σ. 220) δίνει την εξής σχετική περιγραφή: «Τα διανύσματα δείχνουν ότι ο καπιταλιστικός λόγος είναι θεμελιωμένος πάνω στη

¹⁰ Αυτές οι τρεις μεταλλάξεις δεν λαμβάνονται υπόψη από όλους τους συγγραφείς που πραγματεύονται τον πέμπτο λόγο του Λακάν. Για παράδειγμα, ο Μπράιαντ (2008) παίρνει υπόψη μόνο την πρόταση του Λακάν ότι στον καπιταλιστικό λόγο τα \mathcal{S} και S_1 αλλάζουν θέσεις μεταξύ τους, αλλά όχι τις άλλες δύο μεταλλάξεις που μας υποδεικνύει. Μια τέτοια μερική ανάγνωση έχει σημαντικές αδυναμίες. Για παράδειγμα, η παρακμή του κοινωνικού δεσμού και η μεταβαλλόμενη θέση της αλήθειας που προσιδιάζουν στο καπιταλιστικό καθεστώς (βλέπε π.χ., Miller, 1993· Žižek, 1999) παραμένουν στην αφάνεια.

διάκλειση της αδυνατότητας ολοποίησης που χαρακτηρίζει τους άλλους λόγους, μια αδυνατότητα που είναι δομικά καθορισμένη από το γεγονός ότι τα σημαίνοντα συνιστούν ένα ανοιχτό σύστημα διαφορών».

Πιο συγκεκριμένα, στους τέσσερις τυπικούς λόγους κανένα βέλος δεν καταλήγει στη θέση της αλήθειας, και οι θέσεις του φορέα/προσποιοτού και του Άλλου/απόλαυσης επηρεάζονται από δύο άλλες (όχι αμοιβαία σχετιζόμενες) θέσεις, με αποτέλεσμα η λειτουργία του λόγου να παρουσιάζει μια δομική αστοχία. Στον καπιταλιστικό λόγο, «μια πολύ μικρή αντιστροφή μεταξύ του S_1 και του \mathcal{S} , που είναι το υποκείμενο, είναι αρκετή για να τον κάνει να λειτουργεί στην εντέλεια, δεν θα μπορούσε να λειτουργεί καλύτερα, αλλά στην πραγματικότητα λειτουργεί υπερβολικά γρήγορα, καταναλώνεται, καταναλώνεται με τρόπο που τον κάνει να γίνεται παρανάλωμα» (Lacan, 1972, σ. 48). Πράγματι, αυτό που χαρακτηρίζει δομικά τον καπιταλιστικό λόγο είναι ότι ενώ οι τέσσερις θέσεις παραμένουν άθικτες, οι μεταξύ τους δρόμοι που ορίζονται από τα βέλη αλλάζουν: σε όλες τις θέσεις φτάνει ένα βέλος, έτσι ώστε να δημιουργείται ένα κλειστό κύκλωμα από βέλη. Το δομικό σφάλμα που χαρακτηρίζει τους τέσσερις κανονικούς λόγους απουσιάζει από τη ρίζα αυτού του πέμπτου λόγου, πράγμα που, τρόπος του λέγειν, το κάνει να τρέχει πάνω σε ρόδες. Ωστόσο, ο Λακάν υποστηρίζει ότι όποιος λειτουργεί σύμφωνα με τη λογική αυτής της πολύ ομαλής διαδικασίας, στο τέλος καίγεται, καταναλώνεται. Μια σκέψη που εκφράζει το παραπάνω παράθεμα είναι ότι η υποκειμενικότητα στον καπιταλιστικό λόγο είναι διεφθαρμένη. Κύρια δομική αιτία γι' αυτό αποτελεί το ότι, σ' αυτόν τον λόγο, η απόσταση μεταξύ \mathcal{S} και α έχει χαθεί: η *σωματική ένταση* που προσιδιάζει στην υπεραπόλαυση *διαταράσσει* το υποκείμενο.

Όπως και στον λόγο της υστερικής, το \mathcal{S} βρίσκεται στο επίπεδο του φορέα/προσποιοτού. Πράγματι, ο λόγος του καπιταλιστή ουσιαστικά ξεκινά από την εμπειρία του υποκειμενικού διχασμού. Ευθυγραμμιζόμενος με τα πρώτα έργα του, ο Λακάν υποστηρίζει ότι το υποκείμενο, από τη μία, είναι μια συνδηλωτική επίπτωση που προκύπτει από τη χρήση της γλώσσας – «το σημαίνον είναι αυτό που εκπροσωπεί ένα υποκείμενο για ένα άλλο σημαίνον» (Lacan, 1972, σ. 51). Από την άλλη, το υποκείμενο καθορίζεται από το αντικείμενο α , που αποτελεί το δομικό αίτιο της επιθυμίας – «Το αντικείμενο α είναι το αληθινό υποστήριγμα αυτού που έχουμε δει να λειτουργεί, και λειτουργεί έτσι όλο και καθαρότερα ώστε να ορίζει τον καθένα ως προς την επιθυμία του» (Lacan, 1972, σ. 52). Ωστόσο, ουσιαστικότερα, ο άνθρωπος είναι σηματοδεδμένος από τη σεξουαλικότητα, η οποία δεν οργανώνεται με βάση τα ένστικτα, και συνθέτει «αυτό εντός του οποίου ο άνθρωπος ποτέ δεν αισθάνεται καθόλου άνετα» (Lacan, 1972, σ. 38). Στον λόγο της υστερικής, λοιπόν, η Unbehagen που κυριαρχεί, έχει ως αποτέλεσμα μια απεύθυνση στον Άλλο. Αντίθετα, ο καπιταλιστικός λόγος δεν κεφαλαιοποιεί την κοινωνική σχέση: «ο καπιταλισμός έτσι ξεκίνησε, με το να βάλει κατά μέρος το φύλο» (Lacan, 1974, σ. 34). Πράγματι, ο καπιταλιστικός λόγος στοχεύει ευθέως στη ρίζα του προβλήματος, κάτι που υποδεικνύεται από το καθοδικό βέλος στα αριστερά. Ο λόγος αυτός δεν εμπεριέχει τη δυσφορία του υποκειμενικού διχασμού ως δομικό στοιχείο, αλλά στοχεύει να θεραπεύσει τη δυστυχία μέσα

στο ίδιο του το σύστημα. Αποτελεί έναν λόγο στο εσωτερικό του οποίου υπάρχουν απαντήσεις γι' αυτή τη δυσφορία: υπάρχει ένα S_1 που απαντά στο \mathcal{S} και λειτουργεί σαν μια αλήθεια για το διχασμένο υποκείμενο. Για παράδειγμα, στον σύγχρονο δυτικό καταναλωτικό πολιτισμό μας, η δυστυχία συχνά θεωρείται το αποτέλεσμα του ότι δεν έχει αποκτηθεί ακόμα το σωστό αντικείμενο και υποστηρίζεται ότι μόλις το αντικείμενο αυτό αποκτηθεί, θα επιτευχθεί μια κατάσταση υποκειμενικής ικανοποίησης. Με άλλα λόγια, το προσποιητό του ανικανοποίητου μπορεί να απαντηθεί από το S_1 μιας μάρκας ή ενός προϊόντος που προσφέρει την υπόσχεση της ικανοποίησης. Ο καπιταλιστικός λόγος καλλιεργεί ενεργά το προσποιητό του ανικανοποίητου, καθώς και μια φαντασίωση αυτάρκειας, πληρότητας και ζωντάνιας (Tomšič, 2015). Η αγορά μας υπαγορεύει αυτό που χρειαζόμαστε:¹¹ τα εμπορεύματα που προσφέρει. Όλα αυτά αποτελούν ένα S_1 : είναι απομονωμένα σημαίνοντα που οι καταναλωτές τα εκλαμβάνουν ως την αλήθεια της δυστυχίας τους. Πράγματι, εντός του καπιταλιστικού λόγου, τα προϊόντα που συνθέτουν την αγορά συγκροτούν μια δεσποτική αλήθεια στην οποία είναι υποταγμένο το υποκείμενο.

Η κίνηση από το \mathcal{S} στο S_1 , αντικατοπτρίζει μια άρνηση της δομικής ποιότητας του υποκειμενικού διχασμού. Από τη μια μεριά, ο καπιταλιστικός λόγος εκκινεί από τον υποκειμενικό διχασμό, όμως, από την άλλη, η κίνηση προς το S_1 υπαινίσσεται ότι ο υποκειμενικός διχασμός μπορεί να ξεπεραστεί μέσα από την αλλοτρίωση από ένα κύριο σημαίνον. Αυτό αποτελεί μαρτυρία μιας διαστροφικού τύπου κίνησης: ενώ στην διαστροφή «το υποκείμενο φροντίζει το ίδιο να αναπληρώσει τη ρωγή του Άλλου» (Lacan, 1968–1969, σ. 265), στον καπιταλιστικό λόγο ένα S_1 προωθείται μεθοδικά ως αναπλήρωση της ατέλειας του υποκειμένου. Και στις δύο περιπτώσεις, η υποκειμενική ατέλεια θεωρείται ότι επιδέχεται διόρθωση, γι' αυτό και ο λόγος του καπιταλιστή συχνά περιγράφεται με όρους μιας γενικευμένης διαστροφής (Mura, 2015). Ευθυγραμμιζόμενος με αυτή την ερμηνεία, ο Λακάν (Λακάν, 1971–1972, σ. 127) εντοπίζει μια απόρριψη του συμβολικού ευνουχισμού στη βάση του καπιταλιστικού λόγου: «Αυτό που διακρίνει τον καπιταλιστικό λόγο είναι το εξής: η Verwerfung, η απόρριψη έξω από όλα τα πεδία του συμβολικού... του ευνουχισμού». Εντός της καπιταλιστικής λογικής, η έλλειψη στην καρδιά της υποκειμενικότητας δεν θεωρείται ως μια δομική συνέπεια της χρήσης σημαίνοντων, αλλά μια τυχαία δυσαρέσκεια που μπορεί να θεραπευτεί μέσα στην αγορά της προσφοράς και της ζήτησης. Η υπόθεση ότι υπάρχει ένα S_1 για κάθε είδους δυσφορία είναι βαθιά ριζωμένη σ' αυτόν τον λόγο.

Ως εκ τούτου, ο καπιταλιστικός λόγος συνεπάγεται μια *εξειδίκευση* [particularization] της επιθυμίας, η οποία αντιμετωπίζεται σαν να είναι αίτημα. Εκεί που στον κλασικό λόγο η επιθυμία είναι ενική επειδή δεν μπορεί να επιλυθεί μέσω του σημαίνοντος, ο καπιταλιστικός λόγος ισχυρίζεται ότι υπάρχουν στ' αλήθεια μερικές λύσεις για την αντιμετώπιση του υποκειμενικού διχασμού: η αγορά είναι εκεί για να ικανοποιεί τα αιτήματα των πελατών. Κατά συνέπεια,

¹¹ Ο Λακάν (1969–1970, σ. 108) συνδέει στενά την ιδέα της αγοράς με το κύριο σημαίνον.

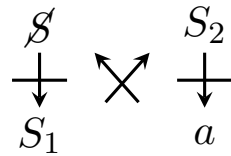
στο επίπεδο της επιθυμίας, ο καπιταλιστικός λόγος οδηγεί σε εκμετάλλευση: «η εκμετάλλευση της επιθυμίας, αυτή είναι η μεγάλη εφεύρεση του καπιταλιστικού λόγου» (Lacan, 1973a, σ. 97). Ο λόγος αυτός εκμεταλλεύεται την επιθυμία αντιμετωπίζοντάς την σαν ένα συγκεκριμένο ερώτημα που οφείλει να απαντηθεί μέσω πρακτικών λύσεων. Η εντολή του υπερεγώ, που είναι χαρακτηριστική των καπιταλιστικών καιρών, αφορά μια υποχρέωση να ικανοποιηθεί η επιθυμία μέσω της κατανάλωσης (McGowan, 2004). Η αγορά παρέχει ροές από προϊόντα και υπηρεσίες που είναι εκεί για να απαντήσουν στα αιτήματα των λαών. Ο Λακάν υποστηρίζει ότι το γεγονός αυτό έχει κατευναστική επίδραση: «δεν θα μπορούσαμε να κάνουμε κάτι καλύτερο ώστε οι άνθρωποι να έχουν μια λίγο ήρεμη διαγωγή» (Lacan, 1973a, σ. 97). Ωστόσο, όπως θα δούμε αργότερα, στο επίπεδο της υποκειμενικότητας, όλα αυτά συμβαίνουν με κάποιο κόστος.

Είναι ενδιαφέρουσα η παρέμβαση του Μπράιαντ (2008, σ. 13), ο οποίος, ακολουθώντας τον Ζίζεκ, προτείνει ότι υπό το καθεστώς του καπιταλισμού, η πρωταρχική ερώτηση του υποκειμένου δεν είναι το «τι επιθυμώ» αλλά το «τι θα έπρεπε να επιθυμώ», το οποίο «δεν είναι ένα ερώτημα σχετικά με τα αντικείμενα, αλλά ένα ερώτημα σχετικά με εκείνες τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες το υποκείμενο μπορεί να είναι επιθυμητό από τον Άλλο». Πράγματι, η αρχή ότι η επιθυμία που κυβερνά το υποκείμενο ουσιαστικά διαμεσολαβείται από την επιθυμία του Άλλου, αποτελεί βασικό λακανικό αξίωμα: «η επιθυμία του ανθρώπου είναι η επιθυμία του Άλλου» (Lacan, 1960, σ. 690). Στο πλαίσιο του καπιταλιστικού λόγου, αυτό σημαίνει ότι τα εμπορεύματα δεν θα είναι τόσο προτιμητέα για τα ενδογενή ποιητικά χαρακτηριστικά τους, όσο με όρους του πώς αξιολογούνται από τον Άλλο. Πράγματι, το μάρκετινγκ λειτουργεί συχνά με τέτοιον τρόπο, παρουσιάζοντας προϊόντα ως ιδιαίτερα επιθυμητά από διασημότητες, πράγμα που κατευθύνει την επιθυμία του καταναλωτή.

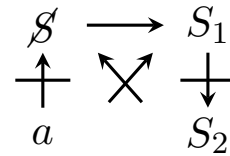
Προφανώς, αυτή η εκμετάλλευση της επιθυμίας δουλεύει μόνο επειδή το S_1 που σχηματίζει ως απάντηση ο καπιταλιστικός λόγος δεν είναι καθόλου τυχαίο: το S_1 αναφέρεται σε έναν ολόκληρο μηχανισμό γνώσης, το S_2 , ο οποίος εγγυάται την επάρκεια της απάντησης. Πράγματι, σύμφωνα με τον Λακάν (1969–1970), υπάρχει συμβατότητα μεταξύ της σύγχρονης επιστήμης και του καπιταλιστικού λόγου. Κατά την άποψή του, ο λόγος του καπιταλιστή εμπλέκεται σε ένα «περίεργο ζευγάρι με την επιστήμη» (1969–1970, σ. 127). Η επιστήμη εξασφαλίζει την ανάπτυξη του S_2 ,¹² μέσω του οποίου το S_1 γίνεται όλο και πιο καινοτόμο και, ως εκ τούτου, οι παλιές απαντήσεις θα πρέπει να αντικαθίστανται διαρκώς από νέες. Εντός του καπιταλιστικού λόγου, το S_1 δεν αποτελεί ένα σταθερό αγκυροβόλιο, αλλά μια λύση που αντικαθίσταται από νέες λύσεις στο διηνεκές. Η αλήθεια είναι ότι η καινοτομία του S_2 αναδημιουργεί συνεχώς και το S_1 και το αίτημα. Το μόνο πράγμα που χρειάζεται το σύστημα είναι ο καταναλωτής: υποκείμενα προετοιμασμένα να μεταφράσουν τη δυσφορία τους, \mathcal{S} , στους όρους του κενού στην αγορά που σκιαγραφείται από το S_2 , και που πιστεύουν στο S_1 .

¹² Ο Λακάν (1969–1970, σ. 122) υποδεικνύει ότι η προσταγή της επιστήμης συνοψίζεται εν τέλει στο εξής: «Συνέχισε να επαυξάνεις πάντα τη γνώση».

Καπιταλιστικός λόγος

Λόγος της υστερικής

Σχήμα 6: Καπιταλιστικός λόγος και λόγος της υστερικής (Lacan 1972, σ. 40).

Επιπλέον, η αλλαγή μεταξύ του S_1 και του \mathcal{S} αποκαλύπτει κάτι σχετικά με το τι θεωρείται σοβαρό. Στον λόγο του κυρίου, αυτό που θεωρείται σοβαρό είναι ένα σημαίνον: υιοθετείται ένα S_1 και γύρω απ' αυτό το σημαίνον δημιουργείται ένας κόσμος προσποιητού μέσω του οποίου εγκαλούνται ο Άλλος και η απόλαυση, το οποίο εκφράζει το πάνω οριζόντιο βέλος. Αντίθετα, στον λόγο του καπιταλιστή είναι η δυστυχία που θεωρείται σοβαρή. Απ' αυτή τη σκοπιά, ο καπιταλιστικός λόγος καθρεφτίζει τον λόγο της υστερικής (σχήμα 6).

Ωστόσο, στον λόγο της υστερικής, η δυστυχία επικοινωνείται σε έναν Άλλο, ο οποίος ως πρόσωπο κύρους υποτίθεται ότι έχει την απάντηση (S_1). Αυτό εκφράζεται από το οριζόντιο βέλος. Όμως, μια τέτοια κίνηση προς την κατεύθυνση του Άλλου παραμένει απούσα στον λόγο του καπιταλιστή. Στον λόγο της υστερικής, η κίνηση προς τον Άλλο κοινωνικοποιεί ή κοινοτικοποιεί τη δυστυχία. Η δυστυχία γίνεται ένα ζήτημα για το οποίο ο Άλλος είναι εξίσου υπεύθυνος. Κατ' αυτόν τον τρόπο, δημιουργείται η επιθυμία ως μια ανεπίλυτη διάσταση που πρέπει να αναγνωριστεί από τον Άλλο. Ένα κλασικό παράδειγμα αυτού, βρίσκεται στο όνειρο της Ωραίας Κρεοπώλισσας που πραγματεύεται ο Φρόνυτ στο βιβλίο του *Η Ερμηνεία των Ονείρων*.¹³ Η εν λόγω γυναίκα δεν έβρισκε τίποτα πιο ευχάριστο από το να τρώει χαβιάρι, αλλά απαγόρευε στον άντρα της να της το δώσει. Κατά τον ίδιο τρόπο, αυτή η γυναίκα ξέρει ότι η φίλη της δεν βρίσκει τίποτα πιο ωραίο από το να τρώει σολομό και βλέπει ένα όνειρο στο οποίο δεν μπορεί να αγοράσει σολομό. Μ' αυτή την έννοια, η άρνηση του αντικειμένου ικανοποίησης προστατεύει την υποκειμενικότητά της. Της επιτρέπει να αρθρώνει ερωτήσεις πάνω και πέρα από το ψάρι και τα αβγά του: το ερώτημα σχετικά με το τι κάνει μια γυναίκα ελκυστική και το ερώτημα τι επιθυμεί ο άντρας της. Ερωτήσεις αυτού του τύπου μπορούν να διατυπωθούν στο μέτρο που η άμεση ικανοποίηση απορρίπτεται. Η διατήρηση της έλλειψης δημιουργεί χώρο για ερωτήσεις σχετικά με την αγάπη και την ταυτότητα.

Ο καπιταλιστικός λόγος ακολουθεί μια διαφορετική λογική, κατά το ότι λογαριάζει την επιθυμία σαν να ήταν ένα ματαιωμένο αίτημα. Μεταφράζει την επιθυμία σε λύσεις, με την έννοια ότι η επιθυμία δεν θεωρείται ως το υποστήριγμα

¹³ Βλ. τα σχετικά κείμενα μεταφρασμένα στα ελληνικά στο περιοδικό *Fort-Da* 4, Ψυχογιός, Αθήνα 2017. (Σ.τ.μ.)

της υποκειμενικότητας, αλλά αντιμετωπίζεται απλώς σαν ένα αίτημα προς ικανοποίηση. Προς τι όλη η μιζέρια, θα ρωτούσε η καπιταλιστική λογική: το χαβιάρι ή ο σολομός μπορούν απλώς να αγοραστούν, σωστά; Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο καπιταλιστικός λόγος κλείνει τον χώρο για ερωτήσεις αναφορικά με την αγάπη και την επιθυμία. Ο Λακάν δηλώνει: «Κάθε τάξη, κάθε λόγος που προσιδιάζει στον καπιταλισμό, αφήνει στην άκρη αυτά που απλώς θα αποκαλούσαμε ζητήματα της αγάπης, φίλοι μου. Βλέπετε, αυτό [η αγάπη] είναι απλώς ένα τίποτα» (Λακάν, 1971–1972, σ. 127).¹⁴ Στο πλαίσιο αυτού του λόγου ο υποκειμενικός διχασμός δεν θεωρείται ως μια εκδήλωση της υποκειμενικής αλήθειας, συμβατή με το ασυνείδητο, αλλά ως μια κατάσταση μόνιμης κρίσης, την οποία το υποκείμενο πρέπει να ξεφορτωθεί (Ρανόν-Cuéllar, 2009).

Όταν τα πάντα είναι ικανοποίηση αιτημάτων, χάνεται κάτι που βρίσκεται στη ρίζα του κοινωνικού δεσμού (Declercq, 2006). Η αναζήτηση που σχετίζεται με το να ζει κανείς με υπαρξιακά ερωτήματα («ποιος είμαι;», «τι θέλεις από εμένα;») αντικαθίσταται από μια αναζήτηση για λύσεις που αντιμετωπίζουν τη σωματική ένταση, και για εμπειρίες πληρότητας. Όμως, σύμφωνα με την οπτική του Λακάν, το καθαρό αποτέλεσμα στο οποίο καταλήγουν ο λόγος του καπιταλιστή και ο λόγος του κυρίου είναι παρόμοιο. Και οι δύο καταλήγουν να παράγουν το αντικείμενο a : ένα στοιχείο λιβιδινικής σωματικότητας άνευ σημασίας που δημιουργείται από τη χρήση σημαινόντων, αλλά δεν αντιπροσωπεύεται με όρους σημαίνοντος.

Πώς μπορούμε να συλλάβουμε αυτή την ιδέα της παραγωγής ενός αντικειμένου a με όρους καπιταλιστικού λόγου; Είναι χαρακτηριστικό πως ο λόγος αυτός υπαινίσσεται την ύπαρξη ενός καταναλωτή (S) που αγοράζει εμπορεύματα ή υπηρεσίες στην αγορά (S_1), πληρώνοντας γι' αυτά σύμφωνα με την ανταλλακτική αξία που υπαγορεύει η αγορά. Όμως, από τη στιγμή που ο καταναλωτής κατέχει ή καταναλώνει το προϊόν, αυτό περιορίζεται στην αξία χρήσης του. Το S_1 που κατέχει ο καταναλωτής έρχεται πλέον σε διάλογο με τα άλλα σημαίνοντα που κατοικούν τον κόσμο του (S_2). Το γεγονός αυτό δεν προκαλεί τόσο μια αίσθηση ευχαρίστησης ή πληρότητας, αλλά επιφέρει πάντα μια αίσθηση ξεμεθύσματος: εν τέλει, το προϊόν κατανάλωσης είναι απλώς ένα τεχνούργημα μεταξύ τεχνουργημάτων· ένα σημαίνον μεταξύ σημαινόντων. Κάτι που είχε αξία όταν αγοράζόταν το προϊόν, που ήταν εγγεγραμμένο στο προϊόν, όταν αυτό ήταν ακόμα στην αγορά, δεν υφίσταται πλέον όταν ο καταναλωτής το κατέχει: το εμπόρευμα ποτέ δεν φέρνει την ικανοποίηση στην οποία κανείς ήλπιζε, και «περιβάλλεται πάντοτε από μία αύρα απογοήτευσης, συνοδευόμενη από την επώδυνα παραμένουσα ανεκπλήρωτη επιθυμία» (Bryant, 2008, σ. 14). Η αναμενόμενη λάμψη έχει χαθεί, εξού και ο λόγος που το προϊόν έχει μόνο ένα πεπρωμένο: καταλήγει στα σκουπίδια. Έτσι, όπως ο Μούρα (Mura, 2015, σ. 166), μπορούμε να πούμε ότι «στον λόγο του καπιταλιστή, η παραγωγή και κατανάλωση επιτυχίας και ικανοποίησης είναι ομοούσια με την παραγωγή και κατανάλωση απο-

¹⁴ Στο συγκεκριμένο παράθεμα επέλεξα την ελαφρώς τροποποιημένη μετάφραση του Βλάση Σκολίδη από το πρωτότυπο, αντί αυτής στην αντίστοιχη έκδοση (Σ.τ.μ.).

τυχίας και κενότητας». Αυτό που παράγεται είναι υπεραπόλαυση, η οποία, στο επόμενο βήμα, πυροδοτεί την Unbehagen ή κρίση στο επίπεδο του υποκειμένου. Το βέλος από το α στο \mathcal{S} στο αντίστοιχο μαθήμιο (σχήμα 5) κάνει σαφές ότι αυτό το αντικείμενο α στοιχειώνει το υποκείμενο, πράγμα που προκαλεί ξανά την κίνηση από το \mathcal{S} στο S_1 . Οπότε ποια είναι η απάντηση του καπιταλιστικού λόγου στη δυστυχία που έφερε η προηγούμενη κατανάλωση; Περισσότερη κατανάλωση! Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, κατά την άποψη του Λακάν, η συνεχής περιστροφή μέσα στο κύκλωμα του καπιταλιστικού λόγου καίει το υποκείμενο (Lacan, 1972, σ. 48). Αυτό που καταναλώνεται στην πραγματικότητα στο πλαίσιο του καπιταλιστικού λόγου είναι η ίδια η επιθυμία: «το υποκείμενο μετεωρίζεται μέσα στο ακωδικοποίητο πεδίο μιας αντιφατικής κυκλικότητας μεταξύ επιτυχίας και αποτυχίας, ικανοποίησης και κενότητας, απεριόριστης πίστωσης και απεριόριστου χρέους» (Mura, 2015, σ. 170).

Όπως ακριβώς και στον καπιταλιστικό λόγο, στον λόγο της υστερικής το υποκείμενο επίσης επηρεάζεται από το α (σχήμα 6). Όμως, σε αντίθεση με αυτό που συμβαίνει στον καπιταλιστικό λόγο, το \mathcal{S} καθορίζεται και από το S_2 . Αυτό σημαίνει ότι στον λόγο της υστερικής το υποκείμενο καθορίζεται και από την ασυνείδητη γνώση που έχει καθεστώς υπεραπόλαυσης. Στον καπιταλιστικό λόγο, αντίθετα, ένας τέτοιος καθορισμός παραμένει απών. Πράγματι, υπό το κράτος της «καπιταλιστικής εκμετάλλευσης», ο Λακάν λέει (1969–1970, σ. 44) ότι είμαστε όλοι «προλετάριοι» επειδή έχουμε αποστερηθεί τη γνώση μας. Εδώ, η γνώση που συνθέτει το ασυνείδητο και καθορίζει το υποκείμενο παραγκωνίζεται: «αυτό που του επιστρέφεται, μέσα από μια ανατροπή, είναι άλλο πράγμα – μια γνώση κυρίου» (Λακάν, 1969–1970, σ. 44). Όπως μας υποδεικνύει ο Μπρουνό (1993), αυτός είναι ο λόγος που, στον καπιταλιστικό λόγο, ο φορέας δεν είναι τόσο το διχασμένο υποκείμενο με το ασυνείδητό του, από τον λόγο της υστερικής, αλλά ένα άτομο στοιχειωμένο από ένα στοιχείο σχετικό με την απόλαυση (α), το οποίο δεν καθορίζεται από την ασυνείδητη γνώση. Ο Λακάν ορίζει αυτό το άτομο που αποστερείται την ασυνείδητη γνώση του ως προλετάριο (Declercq, 2006).

Ο καπιταλιστικός λόγος υποθέτει μια ιδιαίτερη σχέση μεταξύ του υποκειμένου (\mathcal{S}) και του αντικειμένου (α), το οποίο, όπως υποδεικνύουν τα βέλη, είναι το μόνο στοιχείο που επηρεάζει το υποκείμενο. Η ζωή σύμφωνα με τους όρους της αγοράς υπηρεσιών και λύσεων ($S_1 \rightarrow S_2$) δεν ικανοποιεί το υποκείμενο, όπως αναμενόταν κατά την κίνηση από το \mathcal{S} στο S_1 , αλλά προκαλεί σωματική ένταση. Η κατανάλωση δεν ικανοποιεί το αίτημα ή την επιθυμία, αλλά εξυψώνει και εξουθενώνει το άτομο, το οποίο είναι στοιχειωμένο από ένα αντικείμενο που ασκεί έντονη έλξη στο υποκείμενο.

Ένα παράδειγμα τέτοιας σχέσης βρίσκεται στη σχέση του τζογαδόρου με το παιχνίδι του. Ο τζογαδόρος ξέρει ότι το παιχνίδι δεν θα του δώσει απώτερη ικανοποίηση, όμως την ίδια στιγμή αρνείται αυτή την έλλειψη και αισθάνεται έλξη από τη λάμψη που εμπεριέχει το παιχνίδι. Το γεγονός αυτό περιγράφεται με ωραίο τρόπο από τον Μπγιέργκ (Bjerg, 2009, σ. 59): «[ο τζογαδόρος] αποδίδει στο παιχνίδι ένα ορισμένο βλέμμα, με το οποίο ο κόσμος των αντικειμένων τον

κοιτάζει. Στην έκφραση “η τύχη του χαμογελά” εντοπίζεται αυτή η ιδέα μιας ορισμένης δύναμης (της τύχης) που απευθύνεται (χαμογελά) ακριβώς σε εμένα. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, το παιχνίδι βλέπει κάτι το ξεχωριστό στον τζογαδόρο, το οποίο ειδάλλως δεν είναι ορατό». Ο τζογαδόρος φετιχοποιεί το παιχνίδι, το οποίο τον καλεί και τον οδηγεί να πάει να το παίξει. Γενικότερα, το ίδιο ισχύει και για την καπιταλιστική κατανάλωση. Ο καταναλωτής ξέρει ότι, σύμφωνα με τη λογική, η κατανάλωση δεν τον κάνει ευτυχισμένο, αλλά την ίδια στιγμή νιώθει μια έλξη από κάτι μεγαλειώδες, που ελπίζει ότι θα το πιάσει μέσω της αγοράς (S_1). Το μάρκετινγκ και η διαφήμιση εκμεταλλεύονται αυτή τη φετιχοποίηση. Αυτό που, εντωμεταξύ, δεν συνειδητοποιεί ο καταναλωτής είναι ότι αυτό που τον κάνει να ονειρεύεται το μεγαλείο αποτελεί ένα χαμένο αίτιο (α) που δεν μπορεί να θεραπευτεί μέσω του λόγου.

Από κλινική σκοπιά, η μετατόπιση από τον λόγο του κυρίου στον λόγο του καπιταλιστή αποδεικνύεται από ορισμένες αλλαγές στη σύγχρονη ψυχοπαθολογία, και έχει προκαλέσει πολλή συζήτηση μεταξύ των λακανικών, αναφορικά με αυτό που αποκαλούν σύγχρονα συμπτώματα (π.χ., Miller, 1993· Loose, 2002· Verhaeghe, 2004, 2014· Voruz and Wolf, 2007· Goldman-Baldwin et al., 2011· Redmond, 2013). Αυτά τα συμπτώματα, που περιλαμβάνουν τον εθισμό, τον πανικό και οριακές καταστάσεις λειτουργικότητας, δεν θεωρούνται ως μεταφορικές κατασκευές που χρειάζονται αποκρυπτογράφηση, αλλά ως υποκειμενικές εκφράσεις της υπερβολικής υπεραπόλαυσης και αντιδράσεις έναντι αυτής (π.χ. ψυχικά καταστροφική σωματική ένταση). Με άλλα λόγια, τα συμπτώματα αυτά δεν αντικατοπτρίζουν πλέον μια σύγκρουση και αδυνατότητα σε σχέση με τον Άλλο, αλλά κρίσεις ως απάντηση στην συνάντηση με τη θεμελιώδη μη-σχέση.

Η λύση του Λακάν: ο άγιος

Σε ποιο βαθμό μπορεί η ψυχανάλυση να προτείνει μια διέξοδο από τον καπιταλιστικό λόγο; Μπορεί να υπονομεύσει την ιδιαίτερη αντίδραση του καταναλωτή απέναντι στο αντικείμενο α ; Το μεγαλύτερο ενδιαφέρον όσον αφορά αυτά τα ερωτήματα, έχουν τα σχόλια του Λακάν σχετικά με την μορφή του «αγίου» στο *Télévision*, μια επεξεργασμένη εκδοχή μιας τηλεοπτικής συνέντευξης με τον Ζακ-Αλέν Μιλέρ (βλέπε επίσης Bruno 2010). Σε μια ενότητα αυτού του πολυσύνθετου κειμένου, ο Λακάν (1974, σ. 19–20) παρομοιάζει τον ψυχαναλυτή με τον άγιο και συμπεραίνει τα εξής: «Όσο πιο άγιοι είμαστε, τόσο περισσότερο γελάμε· αυτή είναι η αρχή μου, ήτοι η έξοδος από τον καπιταλιστικό λόγο – πράγμα που δεν θα αποτελέσει πρόοδο, αν γίνει μόνο για ορισμένους» (1974, σ. 20). Το σχόλιο αυτό δεν υπογραμμίζει μόνο την κοινωνική ανισότητα που συνεπάγεται ο καπιταλισμός, αλλά τονίζει επίσης ότι η σύγχρονη υποκειμενικότητα δεν πρέπει κατ’ ανάγκη να παραμείνει εγκλωβισμένη στη λογική του καπιταλιστικού λόγου. Πράγματι, κατά την άποψή του, η ψυχανάλυση δίνει τη δυνατότητα διεξόδου από το φρενήρες ταξίδι που συνεπάγεται ο πέμπτος λόγος. Στο σημείο αυτό κάνει την ακόλουθη επισήμανση: «Ας φτάσουμε λοιπόν στον ψυχαναλυτή και ας μην πελαγοδρομούμε... Διότι δεν υπάρχει καλύτερος τρόπος να τον τοποθε-

τήσουμε αντικειμενικά παρά όπως συνέβαινε να λένε στο παρελθόν: είναι ένας άγιος» (1974, σ. 19). Οι άγιες συμπεριφορές που έχει στο νου, δεν έχουν να κάνουν με το να είναι κανείς συμπονετικός ή να κάνει αγαθοεργίες. Ο Λακάν είχε ήδη διευκρινίσει τη διαφορά μιας τέτοιας ηθικής της φιλανθρωπίας από την ηθική της ψυχανάλυσης κατά τη συζήτηση σχετικά με τον χριστιανό Άγιο Μαρτίνο, στο 7ο σεμινάριο (1959–1960). Αργότερα, στο *Télévision*, ο Λακάν επανέρχεται σ' αυτή την ιδέα: «Για να γίνω κατανοητός, ένας άγιος δεν κάνει φιλανθρωπία» (1974, σ. 19).

Απληχώντας γραπτά σχετικά με τον Ταοϊστή σοφό, καθώς και τον φιλόσοφο του δέκατου έβδομου αιώνα Μπαλτάσαρ Γκραθιάν (Baltasar Gracian), ο Λακάν τοποθετεί τις πράξεις του αγίου γύρω από την ιδέα της αποστασιοποίησης: «ο άγιος είναι ο απόβλητος της απόλαυσης» (1974, σ. 20· Dulsster, 2015). Έτσι, τοποθετεί τις πράξεις του ψυχαναλυτή έξω από την αγορά της προσφοράς και της ζήτησης και έξω από το παιχνίδι του επαίνου και της απογοήτευσης. Το ψυχαναλυτικό έργο θα πρέπει να απέχει από μια συμμετρική απόκριση στον καταναλωτή που ψάχνει για λύσεις και να παραμερίζει ριζικά τον ψευδαισθητικό τρόπο ικανοποίησης που συνεπάγεται ο καπιταλιστικός λόγος.

Η λύση που προτάσσει συνίσταται στο να κρατηθεί κανείς γερά από τον λόγο του ψυχαναλυτή. Αυτό σημαίνει ότι, από τη μια μεριά ο αναλυτής θα πρέπει να ενσαρκώνει το αντικείμενο a , και να προσωποποιεί το χαμένο αίτιο ή την αποτρόπαιη διάσταση του αντικειμένου a : «δρα σαν απόρριμμα» (Lacan, 1974, σ. 19). Πράγματι, ο αναλυτής θα πρέπει να μην αναστατώνεται από το αντικείμενο, όπως ο καταναλωτής (S'), και να μην παρουσιάζει τον εαυτό του ως τη μεγαλειώδη λύση (S_1) για την κρίση του υποκειμένου. Αντίθετα, ο αναλυτής λαμβάνει υπόψη το αδιέξοδο της μη-σχέσης και προκαλεί το υποκείμενο να προσεγγίσει το αντικείμενο a με διαφορετικό τρόπο. Εξού και η αναφορά του Λακάν στο γέλιο του αγίου: το γέλιο αποτελεί μαρτυρία της φευγαλέας φύσης της υπεραπόλαυσης. Το γέλιο του αγίου κάνει σαφές ότι η σωστή αντιμετώπιση του αντικειμένου a δεν βρίσκεται στην ατέλειωτη προσπάθεια για την επίτευξη μιας λύσης, αλλά στην εύρεση ενός συνθώματος ή μιας τεχνογνωσίας [*savoir-faire*] αναφορικά με τη μάλιστα της υπεραπόλαυσής του (βλέπε για παράδειγμα Verhaeghe and Declercq, 2002· Voruz and Wolf, 2007).

Από την άλλη μεριά, και σε στενή συνάφεια με τη θέση αντικειμένου a που καταλαμβάνει ο ψυχαναλυτής, ο Λακάν προτείνει ότι ο ψυχαναλυτής θα πρέπει να δημιουργήσει μια πλατφόρμα στην οποία να μπορεί να αρθρωθεί ο δομικός διχασμός του υποκειμένου, που αντιστοιχεί στην τοποθέτηση του S' στη θέση του Άλλου στον λόγο του ψυχαναλυτή. Στον καπιταλιστικό λόγο, ο υποκειμενικός διχασμός θεωρείται τυχαίος και ιάσιμος. Η ψυχανάλυση, αντίθετα, αξιώνει ότι ο υποκειμενικός διχασμός είναι εγγενής στην ανθρώπινη ύπαρξη, υποδεικνύοντας το ασυνείδητο. Έτσι, ο ψυχαναλυτής καταλαμβάνει τη θέση του αντικειμένου «ώστε να πραγματώνει αυτό που η δομή επιβάλλει, δηλαδή να επιτρέπει στο υποκείμενο, το υποκείμενο του ασυνείδητου, να τον εκλαμβάνει ως αίτιο της επιθυμίας του» (Lacan, 1974, σ. 19).

Τόσο στον καπιταλιστικό λόγο, όσο και στον λόγο του ψυχαναλυτή, παρατηρούμε μια άμεση συσχέτιση μεταξύ του αντικειμένου a και του διχασμένου υποκειμένου ($a \rightarrow \mathcal{S}$). Όμως, όπως υποδεικνύει ο Μπρουνό (2010, σ. 207–208· 259–260), οι αντίστοιχες θέσεις διαφέρουν, και το συνδετικό βέλος λειτουργεί υπό διαφορετικό καθεστώς. Στον λόγο του ψυχαναλυτή γίνεται μια σύνδεση μεταξύ του φορέα και του Άλλου (που εκφράζεται από το οριζόντιο βέλος), κατά την οποία εγκαθίσταται μια σχέση σημαδεμένη από τη μη-σχέση. Σ' αυτόν τον λόγο το a εμφανίζεται ως εγγύηση για το κενό στο \mathcal{S} . Αντίθετα, στον καπιταλιστικό λόγο το a αποτελεί ένα βασανιστικό πλεόνασμα που προκαλεί Unbehagen στο υποκείμενο και ωθεί προς τη συνεχή επιδίωξη νέων λύσεων.

Βιβλιογραφία

- Λακάν, Ζ. (1969–1970). *Σεμινάριο δέκατο έβδομο, Το αντίστροφο της ψυχανάλυσης*. Αθήνα: Ψυχογιός, 2014.
- Λακάν, Ζ. (1971–1972). *Μιλώ στους τοίχους*. Αθήνα: Εκκρεμές, 2015.
- Λακάν, Ζ. (1972–1973). *Σεμινάριο εικοστό, ακόμη*. Αθήνα: Ψυχογιός, 2014.
- Bianchi P. (2012). «From representation to class struggle». *S. J. Jan Van Eyck Circle Lacanian Ideol. Crit.* 5, 114–126.
- Bjerg O. (2009). «Too close to the money – A theory of compulsive gambling», *Theory Cult. Soc.* 26, 47–66. DOI: [10.1177/0263276409104968](https://doi.org/10.1177/0263276409104968)
- Bracher M. (1994). «On the psychological and social functions of language: Lacan's theory of the four discourses», στο *Lacanian Theory of Discourse*, εκδ. Bracher M., Allcorn M. W. Jr., Corthell R. J., Massardier-Kenney F., 107–128. New York; London: New York University Press.
- Bruno P. (1993). «Partition – Marx, Freud, Lacan», *Barca* 1, 19–58.
- Bruno P. (2010). *Lacan Passeur de Marx*. Paris: Eres.
- Bryant L. R. (2008). «Žižek's new universe of discourse: politics and the discourse of the capitalist», *Int. J. Žižek Stud.* 2, 1–48.
- Clemens J., Grigg R. (2006). *Jacques Lacan and the Other Side of Psychoanalysis*. Durham; London: Duke University Press.
- Declercq F. (2006). «Lacan on the capitalist discourse: its consequences for libidinal enjoyment and social bonds», *Psychoanal. Cult. Soc.* 11, 74–83. DOI: [10.1057/palgrave.pcs.2100068](https://doi.org/10.1057/palgrave.pcs.2100068)
- Dulsster D. (2015). «De crisis en de position van de analyticus [crisis and the position of the analyst]», *Skripta* 29, 54–59.
- Goldman-Baldwin Y., Malone K., Svolos T. (2011). *Lacan and Addiction – an Anthology*. London: Karnac.
- Grigg R. (2007). «Semblant, phallus and object in Lacan's teaching», *Umbra* 1, 131–138.
- Lacan J. (1959). «On a question prior to any possible treatment of psychosis», στο *Écrits*, εκδ. Lacan J., Miller J. A., 445–488. New York; London: W. W. Norton.
- Lacan J. (1959–1960). *The Seminar of Jacques Lacan, Book VII, The Ethics of Psychoanalysis*. New York; London: W.W. Norton.
- Lacan J. (1960). The subversion of the subject and the dialectic of desire in the freudian unconscious, in *Écrits*, εκδ. Lacan J., Miller J. A., 671–702. New York; London: W.W. Norton.
- Lacan J. (1968–1969). *Le Séminaire de Jacques Lacan, Livre XVI, D'un autre à l'autre*. Paris: Seuil.
- Lacan J. (1971). *Le Séminaire de Jacques Lacan, Livre XVIII, D'un Discours qui ne Serait pas du Semblant*. Paris: Seuil.
- Lacan J. (1971–1972). *Le Séminaire de Jacques Lacan, Livre XIX, Ou pire*. Paris: Seuil.
- Lacan J. (1972). «Du discours psychanalytique», στο *Lacan in Italia 1953-1978. En Italia Lacan*, εκδ. Contri G. B., 32–55. Milan: La Salamandra.

- Lacan J. (1973a). Excursus, in *Lacan in Italia 1953-1978. En Italie Lacan*, εκδ. Contri G. B., 78–97. Milan: La Salamandra.
- Lacan J. (1973b). L'étourdit, in *Autres Écrits*, εκδ. Miller J. A., 449–496. Paris: Seuil.
- Lacan J. (1974). Television. October 40, 6–50. 10.2307/778337 [Cross Ref]
- Loose R. (2002). *The Subject of Addiction: Psychoanalysis and the Administration of Enjoyment*. London: Karnac.
- Marcuse H. (1964). *One-dimensional Man: Studies in Ideology of Advanced Industrial Society*. London: Routledge.
- Marx K. (1999). *Capital. A New Abridgement*. Oxford: Oxford University Press.
- McGowan T. (2004). *The End of Dissatisfaction? Jacques Lacan and the Emerging Society of Enjoyment*. New York, NY: SUNY.
- Miller J. A. (1993). «Clinique ironique», *La Cause Freudienne* 23, 7–13.
- Miller J. A. (2004). «L'invention psychotique», *Quarto* 80/81, 6–13.
- Miller J. A. (2005). «A fantasy», *Lacanian Praxis* 1, 5–16.
- Mura A. (2015). «Lacan and debt: the discourse of the capitalist in times of austerity», *Philos. Today* 59, 154–177. DOI: [10.5840/philtoday201521958](https://doi.org/10.5840/philtoday201521958)
- Pavón-Cuéllar D. (2009). *Marxisme Lacanien*. Paris: Psychophores.
- Pavón-Cuéllar D. (2011). «Marx in Lacan: proletarian truth in opposition to capitalist psychology», *Ann. Rev. Crit. Psychol.* 9, 70–77.
- Redmond J. D. (2013). «Contemporary perspectives on Lacanian theories of psychosis», *Front. Psychol.* 4:350. DOI: [10.3389/fpsyg.2013.00350](https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00350) [PMC free article] [PubMed]
- Regnault F. (2005). «Le Marx de Lacan», *La lettre mensuelle de l'ECF* 242, 4–6.
- Sennett R. (2006). *The Culture of New Capitalism*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Strubbe G. (2011). «Niet normaal? Go((sint)home», *Cahier* 2011, 37–48.
- Tomšič S. (2012). «Homology: Marx and Lacan», *S. J. Jan Van Eyck Circle Lacanian Ideol. Crit.* 5, 98–113.
- Tomšič S. (2015). *The Capitalist Unconscious. Marx and Lacan*. London; New York: Verso.
- Vanheule S. (2011). *The Subject of Psychosis – A Lacanian Perspective*. London; New York: Palgrave Macmillan.
- Vanheule S. (2014). «Singularity and the real that cannot be written: on Lacan's use of Frege in his later work», *Filosofski Vestnik* 35, 131–147.
- Vanheule S., Verhaeghe P. (2004). «Powerlessness and impossibility in special education: a qualitative study on professional burnout from a Lacanian perspective», *Hum. Relat.* 57, 497–519. DOI: [10.1177/0018726704043897](https://doi.org/10.1177/0018726704043897)
- Verhaeghe P. (1995). «From impossibility to inability: Lacan's theory on the four discourses», *Letter* 3, 91–108.
- Verhaeghe P. (2004). *On Being Normal and Other Disorders – A Manual for Clinical Psychodiagnosticus*. New York, NY: Other Press.
- Verhaeghe P. (2014). *What About Me? The Struggle for Identity in a Marked-based Society*. London: Scribe.

- Verhaeghe P., Declercq F. (2002). «Lacan's analytical goal: Le Sinthome» or the feminine way», στο *Essays on the Final Lacan. Re-inventing the Symptom*, εκδ. Thurston L., 59–83. New York, NY: The Other Press.
- Voruz V., Wolf B. (2007). *The Later Lacan: An Introduction*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Žižek S. (1999). *The Ticklish Subject: The Absent Centre of Political Ontology*. New York, NY: Verso.
- Žižek S. (2006). *Jacques Lacan's Four Discourses*. Διαθέσιμο στο διαδίκτυο στο: <http://www.lacan.com/zizfour.htm>